

Kirja-arvioita

Kansojen rikkaus ja köyhyys

TATU VANHANEN

Apulaisprofessori, emeritus

David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some Are So Rich and Some So Poor*. New York: W.W. Norton & Company, 1998. 650 s.

Kansakuntien välillä on taloudellisessa kehityksasteessa ja varallisuudessa tavattoman suuria eroja, jotka ovat viime vuosikymmenien aikana pikemminkin kasvaneet kuin supistuneet. Miksi toiset kansat ovat rikkaita ja toiset köyhiä? Siinä kysymys johon annetuista vastauksista on käyty kiivasta keskustelua. Jotkut tutkijat syyttävät kehitysmaiden köyhyydestä varakkaiden maiden suorittamaa riistoa. Toiset tutkijat etsivät varallisuuserojen syitä pikemminkin maiden omista olosuhteista, poliittisesta ja taloudellisesta järjestelmästä, kulttuurista tai maantieteellisistä tekijöistä.

Tähän ongelmaan kannattaisi etsiä mahdollisimman pätevää selitystä, sillä virheellinen diagnoosi varallisuuserojen syistä johtaa helposti virheellisiin poliittisiin ja taloudellisiin suosituksiin keinoista, joilla kansakuntien varallisuudessa olevia eroja voitaisiin tasoittaa.

Lukuisat epäonnistuneet kehitysprojektit ja hukkaan heitettyt miljardit ovat siitä osoituksena. Sen vuoksi Harvardin yliopiston historian ja taloustieteen emeritusprofessori David S. Landesin kirja "The Wealth and Poverty of Nations" on erinomaisen mielenkiintoinen sekä teoreettisesta että käytännöllisestä näkökulmasta katsottuna

Kirja jakautuu 29 lukuun, joissa kansakuntien varallisuuserojen syntymiseen vaikuttavia tekijöitä käsitellään monista näkökulmista. Landesin lähtökohtana on oletamus varallisuuserojen pitkästä historiallisesta taustasta, mikä ulottuu kauas siirtomaajärjestelmien, teollisen vallankumouksen ja Amerikan löytämisen tuole puolen. Hän aloittaa tuhannen vuoden takaisesta keskiajasta, jolloin Eurooppa alkoi taloudellisessa kehityksessään erkaantua maailman muista osista, mutta ihan alussa hän tuo esille luonnonolojen suuren merkityksen.

Maantieteelliset tekijät

Landes liittää ainakin joltain osin maailman eri osien välille syntyneet kulttuurilliset ja yhteiskunnalliset erot maantieteellisiin ympäristöoloihin. Se palauttaa mieleen Montesquieun

"De l'esprit des lois" teoksessa (1748) esittämät oletukset ilmaston vaikutuksesta kansojen ominaisuuksissa ja poliittisissa järjestelmissä oleviin eroihin. Montesquieu saattoi olla oikeilla jäljillä. Landes korostaa, että tropiikki on ihmisille paljon vaikeampi elinympäristö kuin kylmän ja lauhkean vyöhykkeen maat. Tropiikin kuumuus, lukemattomat tuholaiset ja monet sairaudet heikentävät ihmisten työkykyä ja alentavat elinikää. Näitä luontoon liittyviä eriarvoisuuksia on vaikea korjata. Hän joutuu toteamaan, että luonto ei valitettavasti ole tasa-puolinen.

Andrew M. Kamarck (1976) esitti aikaisemmin hyvin painokkaasti samansuuntaisen näemyksen tropiikin haitallisesta vaikutuksesta taloudelliseen kehitykseen. Sen sijaan monet muut kansojen rikkauden ja köyhyyden syitä selvittäneet tutkijat eivät näytä oivaltaneen, että tropiikin luonnonolot saattavat olla yhtenä hyvin merkittävänä esteenä tropiikin kansojen vaurastumiselle (ks. esim. Seligson ja Passé-Smith 1993).

Luonnonolot tarjoavat muitakin selityksiä taloudellisille kehityseroille. Sekä Kiina että Eurooppa kuuluvat kylmän tai lauhkean ilmaston vyöhykkeseen, mutta Kiina oli vuosituhansien ajan taloudellisesti paljon kehittyneempi ja vauraampi kuin Eurooppa. Miksi? Landes esittää yksinkertaisen selityksen. Metsäisessä Euroopassa taloudellinen kehitys ei voinut päästä käyntiin ennen kuin raudasta tehty kirves tuli käyttöön ajanlaskumme ensimmäisellä vuosituhannella. Vasta rautakirves teki mahdolliseksi metsien raivaamisen ja maanviljelyksen laajentumisen Euroopassa. Vaikuttaa järkevältä selitykseltä.

Euroopan poikkeava tie

Landesin keskeisenä teesinä on väite kansa-

kuntien välisten kulttuurierojen ratkaisevasta vaikutuksesta taloudelliseen kehitykseen. Eurooppa lähti kulttuurin suhteen muusta maailmasta poikkeavalle uralle jo yli tuhat vuotta sitten. Muualla maailmassa vallinneet despoottiset järjestelmät tekivät ihmisten elämän epävarmaksi ja tukahduttivat uuden luomisen ja kekeilun, kun taas Euroopassa vakiintui yksityinen omistusoikeus, johon liittyi poliittisen vallan hajaantumista sekä ajatuksen ja yrittämisen vapautta. Euroopassakin oli despoottisia hallitsijoita, mutta Euroopan poliittinen hajanaisuus ylläpiti kilpailua ja tarjosi turvapaikkoja toisina ajattelijoille. Eurooppa säästyi Kiinan, islamilaisien maiden ja muiden despoottisesti hallittujen maailman osien ajatusvalvonnalta ja mielivallalta. Landes korostaa yksityisen omistusoikeuden, ajatuksen vapauden ja keksintöjen välistä yhteyttä. Despoottisesti hallituissa maissa on tehty tuskin mitään keksintöjä.

Monet keskiajalla tehdyt keksinnöt laskivat perustan Euroopan etulyöntiasemalle muuhun maailmaan verrattuna. Vesimyllyt, silmälasit, mekaaninen kello, kirjapaino ja tykit ovat muutamia esimerkkejä käänteentekevästä eurooppalaisista keksinnöistä. Ne yhdessä merenkulun alalla tehtyjen keksintöjen kanssa johtivat eurooppalaisten sotilaalliseen ja liikenteelliseen ylivoimaan. Tätä ylivoimaa käytettiin suurten löytöretkien aikana 1400-luvulta lähtien.

Islamilainen tiede ja teknologia oli Eurooppaa edellä ajanjaksolla 750-1000, mutta sitten uskonnolliset kiihkoilijat tukahduttivat islamilaisen tieteen. Koska totuus oli jo paljastettu Koraanissa, mitään uutta ei tarvinnut eikä saanut keksiä. Kiinakin jäi Euroopasta jälkeen. Valtion kaikkialle ulottuva kontrolli ja yksityisen omistusoikeuden puute tukahduttivat teknologisen edistyksen Kiinassa.

Eurooppalaiset purjehtivat Afrikkaan, Amerikkaan, Intiaan ja Kiinaan eikä päinvastoin,

koska he pystyivät sen tekemään ja kykenivät sotilaallisen ja teknologisen paremmuutensa ansiosta laskemaan muita kansoja valtansa alle. Ei ollut sattuma, että löytöretkeilijät ja valloittajat tulivat Euroopasta eikä Afrikasta, Amerikasta tai Aasiasta.

Löytöretkistä sai alkunsa maailman muiden osien jakaminen Euroopan siirtomaavaltujen kesken, orjien lastaaminen Afrikasta Amerikkaan ja maailmankaupan laajentuminen. Siirtomaavallat tietenkin riistivät valloittamiaan maita, mutta Landes esittää monia perusteluita sen väitteensä tueksi, ettei tuolla riistolla ollut suurtakaan vaikutusta kansakuntien välisten varallisuuserojen syntymiselle ja laajentumiselle. Varallisuuserojen syntymisen perustana oli eurooppalaisen kulttuurin, tieteen ja teknologian etevämyys. Se etevämyys oli saavutettu jo ennen löytöretkiä ja siirtomaiden perustamista.

Kulttuurin merkitys

Landes tukee teesiään kulttuurin vaikutuksesta myös Euroopan maita koskevilla vertailuilla. Espanja ja Portugali ryöstivät eniten kultaa ja hopeaa valloittamastaan Amerikasta, mutta ryöstetyistä rikkauksista huolimatta ne köyhtyivät muuhun Eurooppaan verrattuna, koska niiden kulttuuri ei ollut suotuisa teknologiselle kehitykselle. Katolinen inkvisiitio tukahdutti vapaan ajattelun ja tutkimuksen. Tieteen ja teknologian eturintamassa olleet juutalaiset joutuivat pakenemaan muihin maihin.

Myös Pohjois-Amerikan ja Etelä-Amerikan väliset kehityserot Landes johtaa kulttuuritekijöihin, vaikka maantieteellisillä seikoillakin voi olla merkitystä. Espanja ja Portugali istuttivat iberialaisen inkvisiitokulttuurinsa valloittamaansa Amerikkaan. Erona oli myös se, että espanjalaiset ja portugalilaiset tulivat Amerikkaan ryöstämään, eivät tekemään työtä, kun

taas Amerikkaan muuttaneet englantilaiset tekivät itse työtä ja jakoivat maata monien kesken. Orjuus etelävaltioissa tosin edisti puuvilla-teollisuuden kehitystä, mutta Pohjois-Amerikka olisi kehittynyt ilman orjuuttakin. Amerikan rikastumista ei voi pitää orjuudesta johtuvana.

Teollinen vallankumous

Ratkaisevasti kansakuntien välisiin nykyisiin varallisuuseroihin vaikuttavana tekijänä Landes pitää 1700-luvulla Englannissa tapahtunutta teollista vallankumousta. Hän osoittaa yhteiskunnallisten olosuhteiden ja kulttuurin olleen Englannissa poikkeuksellisen suotuisan uusille keksinnöille ja tuotantoteknologian asteittaiselle muuttumiselle. Hän korostaa protestanttisen reformaation myötä tapahtunutta vapautumista uskonnollisesta kontrollista. Yhteiskunta sekularisoitui, mikä edisti taloudellista kehitystä. Katolinen vastauskonpuhdistus eteläisessä Euroopassa sen sijaan vahvisti kirkon harjoittamaa ajatuksen valvontaa ja viivästytti tieteellistä vallankumousta vuosisadoilla. Galileo pakotettiin kieltämään havaintonsa ja lopettamaan tutkimuksensa.

Kirjassa kuvataan melko yksityiskohtaisesti teollisen vallankumouksen luonnetta ja edistymistä ensin Englannissa ja sitten sen leviämistä muualle Eurooppaan ja Amerikkaan. Teollinen vallankumous johti varallisuuserojen syntymiseen Euroopan kansojen välille sen mukaan miten pitkälle teollistumisessa oli edistytty. Englanti pysyi henkeä kohti lasketulta kansantuloaltaan maailman rikkaimpana maana aina 1800-luvun loppuvuosiin saakka, jolloin sen paikan otti Yhdysvallat.

Landes pitää täysin perusteettomana köyhyyden selitystä, jonka mukaan maailmanjärjestelmän rikkaan keskustan harjoittama periferian riisto olisi aiheuttanut kehitysmaiden köy-

hyden. Rikkautta tuottanut teollinen vallankumous alkoi jo ennen suuria siirtomaavalloituksia. Rikkauden selityksenä on kulttuuri, jolle on tunnusomaista lukutaitoinen väestö, edustukselliset instituutiot ja tasa-arvoisuus vastaakohtana lukutaidottomuudelle, despoottisille instituutioille ja hierarkkiselle eriarvoisuudelle. Euroopan sisälläkin nämä tekijät korreloivat kansakuntien varallisuuserojen kanssa. Lähes kaikkien siirtomaiden menettäminen toisen maailmansodan jälkeen ei köyhdyttänyt Englantia tai muuta Eurooppaa.

Muut maanosat

Pohjois- ja Etelä-Amerikan vertailussa nousevat esille maaomistusoloissa olevat suuret erot. Pohjois-Amerikassa pientilalliset ja suhteellisen hyvin palkatut työläiset olivat demokratian ja yritteliäisyyden perustana. Etelä-Amerikassa suuret maaomaisuudet jaettiin harvojen valloittajien kesken, mikä johti tehottomaan tuotantoon ja piti väestön enemmistön epäitsenäisessä asemassa. Pohjois-Amerikan ja Etelä-Amerikan eurooppalaisissa siirtolaisissa oli myös suuri laadullinen ero. Argentiinaan Etelä-Italiasta tulleet siirtolaiset toivat tullessaan tietämättömyytensä ja köyhyyden kulttuurin.

Landes esittää myös hyvin mielenkiintoiset analyysit Kiinan ja Japanin taloudellisesta kehityksestä. Kiinalaiset eivät pitkään aikaan halunneet oppia mitään länsimailta, koska pitivät omia laitoksiaan parempina, kun taas japanilaiset oivalsivat 1800-luvun puolivälissä välttämättömäksi länsimaisen tieteen ja teknologian omaksumisen. Historiallinen ero suhtautumisessa länsimaiseen tietoon selittää Kiinan ja Japanin välille myöhemmin syntyneen suuren varallisuuseron.

Islamilaisen maailman köyhyyden syyt Landes johtaa islamilaiseen kulttuuriin ja uskon-

toon. Despoottisen poliittisen vallan ja suvaitsemattoman uskonnon yhdistämisellä oli onnettomat seuraamukset taloudellisen kehityksen kannalta. Kun hallitsijat ovat saaneet käyttää valtaa mielivaltaisesti ja alamaiset ovat vailla oikeuksia ja turvallisuutta, ei ole suurikaan edellytyksiä taloudelliselle kehitykselle. Lisäksi naisten alistettu asema islamilaisessa maailmassa on yhtenä merkittävänä esteenä modernisoitumiselle.

Huonoin tilanne on itsenäistyneissä Afrikan maissa. Hänen tulkintansa mukaan eurooppalaiset valtasivat Afrikan pelkästä valloitushalusta; ei sen vuoksi että eurooppalainen kapitalismi olisi tarvinnut Afrikan siirtomaita, vaikka siirtomaiden valloitusta ajaneet poliitikot uskottelivatkin kansalle siirtomaista olevan hyötyä. Taloudellisesti siirtomaavallat hyötyivät tuskin mitään afrikkalaisista siirtomaistaan. Jos siirtomaavalta olisi Afrikan köyhyyden syynä, afrikkalaisten maiden olisi pitänyt rikastua itsenäistymisen jälkeen, mutta niin ei ole tapahtunut. Jos siirtomaavallat arvosteltaisiin sen perusteella, miten hyvin siirtomaat ovat menestyneet itsenäistymisen jälkeen, niin Japani olisi ollut paras siirtomaavalta, koska Etelä-Korea ja Taiwan ovat menestyneet paremmin kuin mitään muut aikaisemmat siirtomaat.

Kehitysmaiden väliset erot

Landes kiinnittää huomiota kolmannen maailman maiden välille syntyneisiin suuriin kehityseroihin. Itä-Aasian maat ovat menestyneet parhaiten; Afrikan maat huonoimmin. Afrikassa valtionpäämiehet ja heidän ministerinsä ovat rikkaimpia ihmisiä, ja melkoinen osa kehitysavusta menee heidän ulkomailla oleville tileilleen. Islamilaisessa lähi-idässä omaehtoinen teollistuminen on ollut hidasta. Öljytulojen varassa oleva rikkaus on hataralla pohjalla. Pysy-

vää varallisuutta voi luoda vain omalla osaamisella ja työllä, ei koroilla elämisellä. Latinalaisen Amerikan maat ovat olleet itsenäisiä melkein 200 vuotta, mutta teollistuminen ja vaurastuminen on ollut hidasta. Landesin tulkinnan mukaan syyt ovat kulttuurissa ja yhteiskunnallisissa oloissa.

Kirjan sanomana on, että rikkauden ja köyhyyden perimmäisiä syitä pitää etsiä maiden sisäisistä tekijöistä, kulttuurista ja yhteiskunnallisista olosuhteista. Hän arvostelee kansantaloustieteilijöitä heidän analyysiensä ja teorioitensa historiattomuudesta. Pääoman saatavuudella, vaihtotaseella, valuuttakursseilla, valtiontalouden rakenteella ja muilla vastaavilla tekijöillä voidaan selittää hyvin vähän köyhyyden ja rikkauden syistä. Syyt ovat paljon syvemmillä kansan ominaisuuksissa, tietotasossa ja oppimiskyvyssä, kulttuurissa ja yhteiskunnallisissa instituutioissa.

Geneettiset erot?

Landes puhuu paljon kulttuurista ja kansan ominaisuuksista, mutta vaikenee siitä mahdollisuudesta, että kulttuureissa ilmenevät erot saataisivat jollain tavoin heijastaa populaatioiden välisiä geneettisiä eroja. Toisin sanoen köyhyyden ja rikkauden syyt voivat olla vielä syvemmillä kuin muutettavissa olevissa kulttuuritekijöissä. Minun käsittääkseni tätä mahdollisuutta ei voida sulkea pois kansojen varallisuuserojen selittämiseen pyrkivästä tutkimuksesta. Itse asiassa monet Landesin havainnot tukevat olettamusta taloudelliseen ja kulttuurilliseen kehitykseen vaikuttavista populaatioiden perimässä oleista eroista. Onko pelkkä sattuma, että Itä-Asian mongolikansat ovat helpoimmin omaksuneet länsimaisen tieteen ja teknologian ja sen avulla vaurastuneet ja että afrikkalaisille saman tieteen ja teknologian omaksuminen on äärettö-

män vaikeaa? On pakko kiinnittää huomiota siihen, että tämä ero osuu täydellisesti yksin suurten roturyhmien välisiä älykkyyseroja koskevien tutkimusten tulosten kanssa (ks. Lynn 1991).

Kulttuurierot pystyvät selittämään samaan roturyhmään kuuluvien kansojen kehityseroja melko tyydyttävästi, mutta ne yksinään eivät riitä selittämään suurten roturyhmien välillä esiintyviä paljon suurempia systemaattisia kehityseroja. Tässä on Landesin tutkimuksen yksi rajoitus. Miksi kaikki Saharan eteläpuolisen Afrikan kansat ovat jääneet teollistumisessa ja taloudellisessa kehityksessä niin suuresti jälkeen ei vain Euroopasta vaan myös maailman muista osista?

Maantieteelliset ympäristöolot ovat voineet alunperin vaikuttaa populaatioiden välillä esiintyvien monien käyttäytymiseen, oppimiskykyyn ja muihin ominaisuuksiin liittyvien geneettisten erojen syntymiseen (ks. Rushton 1995). Jos näin on, rikkaiden ja köyhien maiden välisten erojen tasoittaminen on vielä vaikeampaa kuin on kuviteltu. Se voi olla suorastaan mahdotonta, jos populaatioiden kyvyssä oppia länsimaisen tieteen ja teknologian perusteet on merkittäviä eroja. Silloin olemme tilanteessa, jossa pitäisi keksiä keinot kansojen välisten pysyvien eriarvoisuuksien hallitsemiseen.

Landesin tutkimus on alallaan merkittävä saavutus. Se antaa ajattelemisen aihetta kaikille, jotka ovat kiinnostuneita kansojen varallisuudessa olevien suurten erojen teoreettisesta selittämisestä tai pyrkimyksistä tasoittaa köyhien ja rikkaiden kansojen välisiä varallisuuseroja.

Kirjallisuus

Kamarck, A. M. (1976): *The Tropics and Eco-*

- conomic Development. A Provocative Inquiry into the Poverty of Nations.* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Lynn, R. (1991): "Race Differences in Intelligence: A Global Perspective", *The Mankind Quarterly* Vol. 31, No. 3, ss. 255-96.
- Montesquieu (1661/1748): *De l'Esprit des lois*. Paris: Éditions Garnier Frères.
- Rushton, J. P. (1995): *Race, Evolution, and Behavior: A Life History Perspective*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Seligson, Mitchell A. ja Passé-Smith, John T., eds. (1993): *Development & Underdevelopment: The Political Economy of Inequality*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.